

Behandling av utfordrende atferd hos eldre kvinne med moderat utviklingshemning. Kan det bli enklere?

Børge Holden

**Habiliteringstjenesten i Hedmark,
og AFMR Habiliteringstjenesten Stavanger**

Sammendrag

Det kan være vanskelig å finne årsaker til problematferd, og å behandle det, men det kan også være enkelt. Det er ingen «skam» å bruke enkle løsninger, så lenge de oppfyller vanlige krav til etikk og faglighet. Det bør heller aldri være et mål å gjøre ting mest mulig komplisert. Så langt jeg kan se, er det heller ingen vesentlig sammenheng mellom hvor alvorlig problematferden er, og hvor komplisert det trenger å være å behandle den. Tvert om er det mange eksempler på at alvorlig problematferd kan behandles på enkle måter. Denne artikkelen beskriver enkel og effektiv behandling av alvorlig problematferd.

Stikkord: Moderat utviklingshemning, Utfordrende atferd, Non-kontingent forsterkning

Innledning

Atferdsanalyse kritiseres noen ganger for å være enkelt, i betydningen *for* enkelt. Det er for så vidt en temmelig generell kritikk, siden alt kan gjøres for enkelt, og rammer ikke bare atferdsanalyse. Det er heller ikke noe problem å gjøre atferdsanalyse komplisert. Hvis noen skulle ønske det, mangler det ikke på vanskelige begreper og prosedyrer som svært få vil skjønne noe av og som enda færre kan gjennomføre. Enkelt er heller ikke det samme som for enkelt, og «enkelt» er ikke bare et negativt ladet ord: Det har også ha positive betydninger, som «greit» og «praktisk», og til og med «brukervennlig». På samme måte kan ordet «komplisert» ha negative betydninger, som «tungvint», «upraktisk» og «lite brukervennlig», det vil si nokså motsatte betydninger av de positive betydningene av «enkelt».

En vesentlig styrke ved atferdsanalysen ligger nettopp i at det en del ganger er enkelt å gjøre noe med problematferd:

1. Det kan være lett å finne *årsaker* til problematferd ved hjelp av atferdsanalytiske metoder: Funksjonelle analyser gir ofte et raskt og klart svar på hva som i all hovedsak får personen til å vise problematferden i utgangspunktet, og på hva som opprettholder den (Holden, 2010). Dette gjelder særlig når en eller noen få faktorer utgjør vesentlige grunner til at personen viser atferden.
2. Det kan også være lett å *behandle* problematferd ved hjelp av atferdsanalytiske metoder, særlig når vi kjenner vesentlige årsaker til problematferden, og kan gjøre noe med dem (Holden, 2010). Hvis vi ikke kjenner årsaken, kan vi bruke standardmetoder: For eksempel atferdsavtaler, det vil si å avtale at personen oppnår spesielle forsterkere når han eller hun har utført oppgaver, eller avstått fra problematferd, kan brukes mer eller mindre uavhengig av hva som er årsaker til problematferden (Holden & Finstad, 2010). Det samme gjelder noe så enkelt som ren hindring av atferden, og også straff kan være enkelt (og langt mer humant og etisk enn mange tror) (Holden, 2013).

Ikke nok med at årsaker til problematferd, og behandling, kan være enkelt. Det kan også være enkelt å finne årsaker til, og å behandle, *alvorlig* problematferd. I det hele tatt ser jeg ikke at alvorlig problematferd nødvendigvis har kompliserte årsaker, eller er komplisert å behandle. Faktisk tror jeg at det er liten eller ingen sammenheng mellom alvorlighet og kompleksitet. Som et lite belegg for dette har jeg vært med på å publisere en rekke studier av problematferd som unektelig har vært svært alvorlig, men relativt enkel å forstå og behandle. Uttrykket «enkel behandling» må forresten presiseres litt: Behandlingen er enkel i den forstand at metoder er enkle og forståelige, bygger på enkle prinsipper, og kan beskrives enkelt. Men behandlingen trenger ikke å være enkel å gjennomføre: Den kan for eksempel kreve betydelig utholdenhet å lære klienten at problematferden ikke lenger lykkes, det vil si å ekstingvere problematferden (Holden, 2013), og stor tålmodighet med plagsom eller støyende atferd. Ekstinksjon kan til og med gå ut på å håndtere fysiske angrep og lignende som personen viser i forsøk på å oppnå eller unngå noe. Dette kan selvfølgelig være krevende, særlig dersom man skulle begynne å tvile på om man er på rett spor.

Ellers er det ikke til å legge skjul på at enkel atferdsanalytisk behandling kan gå ut på restriktive tiltak, som ekstinksjon og straff som mer eller mindre eneste tiltak. Dette er vel og merke stort sett bare forsvarlig når personen i sitt repertoar allerede har ferdigheter og aktiviteter som personen på egenhånd kan erstatte problematferd med (Holden, 2007)

Men alt dette får så være. Hensikten med å publisere denne enkle artikkelen er uansett å gi et eksempel på hvor enkelt det *kan* være å forstå og behandle utfordrende atferd, attpåtil på en måte som det må være vanskelig å ha vesentlige etiske og faglige innvendinger mot.

Metode

Hvem som fikk behandling

Klienten var en kvinne i 70-årsalderen. Hun bodde i en servicebolig for eldre. Det var ca. 20 leiligheter i bygget, og hun var trolig den eneste som hadde utviklingshemning. Grunnen til at hun bodde der, og ikke i et botilbud innenfor tjenester for personer med funksjonshemning, var trolig at man ikke var klar over at hun hadde utviklingshemning. Grunnen til dette igjen kan være at hun i voksen alder hadde hatt en livssituasjon der hennes bistandsbehov, og dermed utviklingshemning, ble kamuflert av at hun hadde familie rundt seg som dekket hennes behov. Da hun ble eldre, og familie-

medlemmer begynte å falle fra eller flytte bort, ble det åpenbart at hun hadde et bistandsbehov. Det endte med at hun fikk diagnosen moderat psykisk utviklingshemning, basert på at hun oppfylte ICD-10 og DSM-IV-TRs beskrivelser av hvordan personer med moderat utviklingshemning fungerer. Noen evnetest hadde neppe latt seg gjennomføre, og vanlig evnetesting er etter min mening nok så unødvendig for personer med såpass utviklingshemning.

Kvinnen hadde bare tre-fire timer tjenester per døgn. Dette var altfor lite, ut fra hennes fungering. Blant annet var det aldri tid til å gjøre noen tidkrevende aktivitet sammen med henne, som å dra ut på en ordenlig tur.

Generelt var hennes atferd negativ: I tillegg til selve problematferden (som beskrives under neste punkt), hadde hun lett for å klage. Hun syntes i det hele tatt å mistrives, uten at det var tale om depresjon.

Problematferd

Hennes problematferd var tredelt, og besto i hovedsak av:

1. Skriking, og høylydt uskjelling av medbeboere og personale, utenfor egen leilighet.
2. Avkledning utenfor egen leilighet, i andre beboeres og/eller personalets påsyn.
3. Protester mot viktige, daglige gjøremål som dusjing og tannpuss.

De tre formene for problematferd oppfylte nok definisjonen av *utfordrende* atferd, som enkelt sagt er alvorlig problematferd på linje med atferd som volder det som kalles vesentlig skade i kapittel 9 i lov om kommunale helse- og omsorgstjenester. Dette er atferd som er så alvorlig at det om nødvendig kan brukes tvang for å stoppe den, hvis man ikke lykkes med såkalte andre løsninger, det vil si løsninger som ikke inneholder tvang. Det ble også brukt en del tvang for å stoppe problematferden, og det lå an til et kapittel 9-vedtak (Sosial- og helsedirektoratet, 2004).

Hvorfor gjorde hun dette?

Det er vanskelig å forstå de to førstnevnte problematferdene som noe særlig mer enn at de var svar på kjedelige hverdager der det skjedde for lite, og helger der det skjedde enda mindre. Derfor trengte hun rett og slett at det skjedde noe, og å bli sett. Hun var altså ute etter en form for oppmerksomhet, det vil si en form for positiv forsterkning. For ikke å forenkle for mye, må det sies at hun hadde minimale ferdigheter i å engasjere seg selv. Dette er selvfølgelig en viktig bakgrunn for at hun reagerte som hun gjorde på å bli overlatt så mye til seg selv.

Den tredje problematferden var rett og slett en protest mot noe som var lite lystbetont, altså en form for negativ forsterkning. Men vi kan også lure på hvorfor det var så ulystbetont: Etter alt å dømme var det langt på vei et resultat av det som lå til grunn for de to første problematferdene. Dette hadde gitt henne et negativt forhold til sine omgivelser, ikke minst personalet, som hadde lite å tilby henne. Derfor var hun ofte i dårlig stemning når personalet skulle ha henne til å gjøre ting som ikke var direkte lystbetonte. Vi kan si at hennes livssituasjon fungerte som det motsatte av atferds-momentum, som går ut på å hjelpe personen i bedre stemning, slik at han eller hun blir mer positiv til å utføre oppgaver som han eller hun kan protestere mot (Holden, 2013).

Behandlingen hun fikk

Nå begynner det virkelig å bli enkelt: Det var altså åpenbart at hun hadde for lite tjenester, og at

hun vansmektet i denne situasjonen. Derfor var det neppe særlig annet å gjøre enn å øke tjenestetilbudet til et mer normalt nivå, i samsvar med hennes fungering. Jeg ble derfor enig med personalet om at bemanningen måtte økes, og skrev en begrunnelse for dette som ble brukt overfor ledelsen i kommunen. Begrunnelsen gikk ut på at hun trengte mer bistand ut fra sin grad av utviklingshemning, og at det var nødvendig for å dempe utfordrende atferd. Det siste var også nødvendig for å oppfylle kapittel 9s krav om å bruke andre løsninger før man kan bruke tvang. Kommunen var lydhør, og bemanningen ble øket med en halv stilling, det vil si snaut 20 timer per uke, i første omgang. Man ville se om dette var nok. De ekstra timene holdt til flere timers samvær med henne flere ganger per uke, og ble brukt til å gi dagen innhold, det vil si til ulike aktiviteter. Timene og aktivitetene ble tildelt helt uavhengig av hvordan hun oppførte seg, etter en plan som hun fortløpende ble informert om. Det var stort sett ett personal, det vil si den som hadde best kontakt med henne fra før, som ytte de ekstra timene. Vedkommendes stilling ble omdisponert.

Tildelingen av de nye timene kan langt på vei forstås som non-kontingent forsterkning (NCR). NCR går i hovedsak går ut på en regelmessig, og dermed forutsigbar, tildeling av forsterkere uavhengig av om personen viser problematferd eller ikke (Holden, 2004). Hvis det er et problem at problematferd relativt ofte oppstår like før tildeling av forsterker, kan man legge inn et intervall mellom problematferd og forsterker. Da kan man unngå å forsterke problematferden. Det hendte at kvinnen viste tendenser til problematferd, og noen ganger like før de skulle gjøre noe hyggelig. Hvis dette var problematferd 1 eller 2 (se foran), fikk hun en enkel advarsel om at det ville gå lenger tid til førstkommende tur hvis hun ikke roet seg. Dermed var tiltaket stort sett en blanding av non-kontingent forsterkning og DRO. Sistnevnte går nettopp ut på at problematferd medfører at neste forsterker utsettes til det har gått en viss tid siden sist gang personen viste problematferd. DRO står for øvrig for differensiell forsterkning av annen atferd (differential reinforcement of other behavior). «Differensiell» betyr bare «forskjellig», det vil at forsterkning blir forskjellig alt etter om personen viser problematferd eller ikke: Ingen problematferd er lik forsterker, problematferd er lik ikke forsterker.

Resultater

Før tiltak ble satt i gang, var det flere tilfeller av skriking og utskjelling, og av avkledning, per uke. Noen ganger ble det også brukt tvang, særlig for å få henne inn på sin leilighet. Protester mot viktige daglige gjøremål forekom minst en gang daglig. Dette resulterte enten i at man gjennomførte gjøremålet med tvang, som hendte en gang i blant, eller i at det ikke ble gjort.

Etter at tiltaket ble satt i gang et par måneder før skrivende stund, har det knapt vært noen av de tre formene for problematferd, og dermed heller ingen bruk av tvang.

Diskusjon

Et tiltak som nesten var så enkelt som et tiltak kan være, ble altså en løsning på et stort problem. I tillegg er det grunn til å tro at tiltaket vil være en varig løsning. Det synes rett og slett som man har fjernet hennes motivasjon for å vise problematferd, eller hennes «behov» eller «lyst» til å reagere på slike måter. Det er også lite sannsynlig at hun vil gå lei av de aktivitetene som de ekstra timene er fylt med. Turer og lignende er generelt lite utsatt for metning, det vil si for at effekten av en forsterker avtar som følge av rik tilgang til den. Så lenge tiltaket er på plass, bør det være liten fare for at hun begynner å utagere igjen for at noe skal skje, eller blir så utilpass at hun begynner å protestere mot gjøremål igjen.

Under Metode skrev jeg at behandlingen hadde klare innslag av NCR. Dette krever en liten forklaring: NCR går vanligvis ut på å bruke de forsterkerne som har opprettholdt problematferden. I dette tilfellet var det relativt rene sosiale reaksjoner som opprettholdt de to førstnevnte problematferdene. Denne oppmerksomheten er litt ulik forsterkerne som ble brukt i tiltaket. Men for det første ble en del av timene brukt til rent sosialt samvær, som nødvendigvis ga henne mye oppmerksomhet. For det andre innebar også turene et betydelig samvær og tilhørende oppmerksomhet. Det er derfor rimelig å si at de aktivitetene som de ekstra timene ble fylt med, langt på vei erstattet den oppmerksomheten som hun hadde manglet, og som hun hadde fått på problematferd. I NCR er det for øvrig ikke noe i veien for å bruke helt andre forsterkere enn de som har opprettholdt problematferden. Men da vil ikke NCR være årsaksbasert, det vil si at den vil ikke bygge på resultater fra en analyse av årsaker til problematferden. I stedet vil den være en standardmetode, det vil si en metode som kan brukes uavhengig av årsaker til problematferden (Holden, 2013). De fleste vil vise mindre problematferd når de har tilgang til en eller annen forsterker. Uansett er det dekning for å kalle tiltaket for en blanding av stort sett årsaksbasert non-kontingent forsterkning, og DRO.

Spørsmålet er om tildelingen av tjenester, måten de ble brukt på, og den lille advarselen som hun fikk når hun viste tendenser til problematferd, trenger å beskrives med så «fine» ord som NCR og DRO. Økningen av tjenester var tross alt logisk ut fra at hun fikk for lite tjenester i forhold til sitt funksjonsnivå. Jeg mener likevel at det foregikk atferdsanalytisk behandling, og ikke bare en løsning som hvem som helst kunne ha kommet på. Følgende taler for dette:

1. En funksjonell analyse konkluderte med at de to første problematferdene var motivert av mangel på oppmerksomhet og generell aktivisering, og opprettholdt av oppmerksomhet, og med at protestene mot gjøremål langt på vei var et resultat av den manglende oppmerksomheten og aktiviseringen.
2. Tiltakene, både når det gjaldt innhold og mengde, var utformet på bakgrunn av denne analysen, og ikke bare en generell vurdering av at hun trengte mer tjenester og aktivisering.

Dette betyr ikke at ikke andre, som ikke har en atferdsanalytisk bakgrunn, kunne ha kommet fram til lignende og like enkle tiltak. Det samme gjelder advarselen om å utsette turer og lignende hvis hun viste problematferd 1 eller 2. Det kan nemlig være godt samsvar mellom atferdsanalytisk forståelse og behandling av problematferd, og hvordan «folk flest» tenker. Folk gjør stadig uformelle, enkle funksjonelle analyser av problematferd, og klekker stadig ut en plan for hva de kan gjøre med slik atferd, og lykkes selvfølgelig av og til: Det hender at folk har suksess med blant annet å overse eller overhøre problematferd, belønne ønsket atferd, straffe ved å inndra goder eller å true med dette, gi rikere tilgang til det som personen setter pris på, og ved å ta bort ubehag. At «folkelige» funksjonelle analyser vil være enklere og bomme oftere, og at tiltak oftere vil være misforståtte, er en annen sak. Forskjellen mellom atferdsanalyse og folkepsykologi er jo nettopp at det første er litt mer «raffinert» enn det siste (Baer, Wolf & Risley, 1968; Holden, 2008).

Når det gjelder etikk, har noen kanskje reagert på at personalet truet med å utsette førstkomende tur når hun viste tendenser til å utagere. I den forbindelse forbyr Kapittel 9 å inndra personens eiendeler, for så å gi tilgang til dem avhengig av ønsket oppførsel. Etter min mening kan dette utvides til å gjelde tjenester. Men etter min mening var advarselen et så bagatellmessig inngrep at det ikke kommer i konflikt med Dessuten er det åpenbare grunner til at problematferd må føre til utsettelse av aktiviteter: Man drar blant annet ikke ut på tur med en utagerende og/eller naken person.

Uansett er behandlingen et eksempel på atferdsanalytisk behandling av aller enkleste slag, som også andre langt på vei kunne ha funnet på. Det siste spiller liten rolle. Det viktigste var at en enkel og etisk behandling som var svært lett å utføre, virket som den skulle.

Referanser

- Baer, D. M., Wolf, M. M. & Risley, T. R. (1968). Some current dimensions of applied behavior analysis. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 1, 91–97.
- Holden, B. (2004). Non-kontingent forsterkning: En kortfattet, oppdatert framstilling. *Diskriminanten*, 31, 1&2, 3–14.
- Holden, B. (2007). Kor nødvendig er det å erstatta problematferd med alternativ eller annan atferd? *Norsk Tidsskrift for Atferdsanalyse*, 34, 145–159
- Holden, B. (2008a). Hvordan kan vi beskrive atferdsanalytiske metoder for andre enn atferdsanalytikere? *Norsk Tidsskrift for Atferdsanalyse*, 35, 69–85.
- Holden, B. (2010). Atferdsproblemer hos mennesker med utviklingshemning. Kan forståelse av årsaker til atferdsproblemer føre til bedre behandling? I S. Eikeseth & F. Svartdal (red.), *Anvendt atferdsanalyse. Teori og praksis 2. utgave* (s. 319–336). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Holden, B. (2013). *Miljøbehandling. En atferdsanalytisk tilnærming*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Holden, B. & Finstad, J. (2010). *Atferdsavtaler. Et hjelpemiddel for å velge hensiktsmessig atferd*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Sosial- og helsedirektoratet (2004). Rundskriv IS 10/2004. Lov om sosiale tjenester kapittel 4A. Rettssikkerhet ved bruk av tvang og makt overfor enkelte personer med psykisk utviklingshemning. Oslo: Sosial- og helsedirektoratet.